

KRISTIJONO DONELAIČIO REIKŠMĖS

Straipsnių rinkinys

Sudarė
Mikas Vaicekuskas

LIETUVIŲ
LITERATŪROS
IR TAUTOSAKOS
INSTITUTAS

VILNIUS 2016

UDK 821.172(092)(06)

Do-253

Knygos leidimą finansavo
Lietuvos mokslo taryba pagal
Paramos leidiniams išleisti programą (Nr. LEI-15105)

Knygoje publikuojamos nuotraukos iš
Lietuvos centrinio valstybės archyvo (LCVA),
Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto bibliotekos (LLTIB) ir privačių archyvų

Recenzentai doc. dr. Sigitas Narbutas, dr. Manfredas Žvirgždas

Redaktorė Giedrė Olsevičiūtė
Vertimas iš anglų kalbos Aušra Simanavičiūtė
Vertimas iš rusų kalbos Donata Mitaitė
Vertimas iš vokiečių kalbos Lina Plaušinaitytė
Vertimas į anglų kalbą Aušra Simanavičiūtė

Dailininkas Rokas Gelažius
Maketuotoja Gražina Kazlauskienė

© Mikas Vaicekauskas, 2016

© Rokas Gelažius, 2016

© Autoriai, 2016

© Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2016

ISBN 978-609-425-176-4

LIETUVOS LIUTERONŲ BAŽNYČIOS INICIJUOTOS DISKUSIJOS DĖL KRISTIJONO DONELAIČIO PORTRETO 1964 M. SPAUDOJE

DARIUS PETKŪNAS

Anotacija. Straipsnyje aprašomos Lietuvos Liuteronų Bažnyčios pastangos pristatyti visuomenei pirmąjį žinomą Kristijono Donelaičio portretą, publikuotą 1932 m. liuteronų laikraštyje *Srovė*. 1964 m. žurnale *Švyturys* ir laikraštyje *Literatūra ir menas* jį atspausdinę žurnalistai portretą pristatė kaip galimai autentišką. Vėliau paaiškėjo, kad portretas tėra tik geranoriškas dailininko Petro Kalpoko šaržas. Šio straipsnio autorius daro prielaidą, kad Kalpoko „žemaičio veido“ Donelaitis galėjo įtakoti vėlesnę poeto portreto ikonografiją.

DONELAIČIO PORTRETAS 1964 M. LIETUVOS SPAUDOJE

Švenčiant Kristijono Donelaičio 250-ąsias gimimo metines, Lietuvos spaudoje buvo publikuotas ypatingas jo portretas, kurį straipsnių autoriai įvardijo kaip galimai „autentišką“. Jame poetas buvo pavaizduotas „stipraus žvilgsnio, aukšta kakta, skusta barzda, bet su žandenomis“¹.

¹ Juozas Rimantas, „Užmirštas bandymas atkurti Kristijono Donelaičio portretą“, in: *Švyturys*, Vilnius, 1964, Nr. 23, p. 12.

1. Kristijonas Donelaitis (iš: *Srovė*, 1932, Nr. 6, p. 2)

Jis buvo apsirengęs Rytų Prūsijos liuteronų kunigo juoda sutana, vadinama *talaru*, virš kurios buvo balta apykaklė su dvejomis pailgomis balto audinio juostelėmis – *befchenu*. Juostelės kabėjo liuteronų dvasininkui neįprastu būdu – jos nebuvo perskirtos 30 laipsnių kampų, bet dengė viena kitą. Poeto plaukai buvo sušukuoti į viršų liuteronų pietistams būdingu stiliumi, tačiau nebuvo perskirti per vidurį, kas pietistams reikštų nuolankumą, o pasvirę į kairę. Tokią šukuoseną XIX–XX a. liuteronų pietistai vertindavo kritiškai: „Užlaikyti plaukus „kreivai“ reiškia ne surinkimo žmogų, reiškia tokį, kurs eina su šiuo svietu kartu“².

Pirmasis 1964 m. šį paveikslą publikavo Juozas Rimantas *Švyturysje*. Straipsnyje „Užmirštas bandymas atkurti Kristijono Donelaičio portretą“ jis pranešė, kad to „unikalaus“ paveikslo autoriaus pavardės niekas neatsimena. Žinoma tik tiek, kad 1932 m. jis buvo maždaug 40–50 metų amžiaus. Tuomet portretą publikavę asmenys tvirtino, kad tai buvo „piešimo mokytojas, kilęs iš pietryčių Lietuvos, gal iš Kudirkos Naumiesčio ar Vištyčio“. Tas mokytojas pasakojo, kad „prieš [P]irmąjį pasaulinį karą buvo nuvykęs į Tolminkiemį ir ten rinkęs žinias apie Donelaitį iš vietinių

² J, „Lietuvos Ev. kunigo tipo bruožai“, in: *Pagalba*, Klaipėda, 1931, Nr. 7, p. 221.

senų žmonių, kurie iš senelių pasakojimų žinoję, kaip išrodė Donelaitis“. Senoliai atsimena, kad kunigas buvęs vidutinio ūgio, netvirto kūno sudėjimo, bet buvo „geras kalbėtojas-pasakotojas“. Įsiklausęs į jų pasakojimus, mokytojas nupiešė poeto portretą, kurį išvydę „senieji žmonės“ tvirtino, kad kaip tik „toks panašus buvęs Kristijonas“³.

Tais pačiais 1964 m. pasirodė dar vienas straipsnis, pavadinamas „Portreto autorius nežinomas“. Jį gruodžio mėn. *Literatūroje ir mene* publikavo R. Pocius. Autorius plačiau papasakojo portreto nutapymo aplinkybes, tvirtindamas, kad minėtas piešimo mokytojas Tolminkiemis ir Lazdynėlius aplankė artėjant poeto 200-osioms gimimo metinėms: „Donelaičio portreto jis neužtikio. Tačiau Tolminkiemyje pasakojant seniams savo tėvų prisiminimus apie Donelaitį, jis susikūrė sąmonėje poeto vaizdą ir pats ėmėsi darbo“. Pocius suteikė papildomų žinių ir apie portreto autorių, paskelbdamas, kad jis galejo dirbti „Marijampolės ar Vilkaviškio gimnazijoje, o gal Veiverių mokytojų seminarijoje“. Dailininkas panorėjo likti nežinomas. Paveikslą jis nutapė ne savo, o Donelaičio garbei⁴.

PORTRETAS TARPUKARYJE IR SOVIETMETYJE

Bandymų sukurti Donelaičio atvaizdą tarpukaryje būta ne vieno. Pasiūtant poeto 200-ąsias gimimo metines, 1913 m. rugpjūčio 3 d. Rambynų kalne suorganizuotoje lietuvininkų šventėje, kun. Viliui Gaigalaičiui perskaičius pranešimą apie poeto gyvenimą ir darbus, susirinkusieji vieningai pritarė sumanymui pastatyti ant kalno poetui paminklą. Kaip turėjo atrodyti Donelaitis, tiksliai nėra nežinoma. Yra išlikęs tik satyrinis paminklo piešinys, kurį 1914 m. publikavo Tilžėje Jono Vanagaičio redaguojamas žurnalas *Sukūrys*. Autorius jame pajuokė kai kuriuos nepatriotiškai nusistačiusius paminklo komisijos narius, ant pjedestalo

³ Juozas Rimantas, *op. cit.*, p. 12.

⁴ R. Pocius, „Portreto autorius nežinomas“, in: *Literatūra ir menas*, Vilnius, 1964-12-26, Nr. 26, p. 2.

2. Satyrinis Kristijono Donelaičio paminklo piešinys žurnale *Sūkuryš*. 1914 (iš: Bernardas Aleknavičius, *Kristijono Donelaičio portretas*, Klaipėda: Druka, 2010, p. 85)

užrašydamas: *Christian Donalitius, Littauens größtem Dichter. Seine Stammesgenossen* („Kristijonui Donelaičiui, didžiausiam Lietuvos poetui. Jo gentainiai“). Žemiau buvo užrašytos perfrazuotos Prūsijos himno eilės: *Ich bin ein Deutscher, kennt ihr meine Farben?* („Aš esu vokiečių, kokios mano spalvos?“)⁵. Nepaisant leidinio sarkazmo, tikriausiai taip ir turėjo atrodyti paminklas ant Rambyno kalno, nes išskyrus šmaikštų pjedestalo užrašą, daugiau nieko pašiepiančio jame nebuvo. Ant pjedestalo pavaizduotas kunigas vienoje rankoje laikė liturginę agendą ir, atrodo, lietuvininkų giesmyną, kitoje – rankraštį.

Apie 1936 m. poeto portretą sukūrė Telesforas Kulakauskas. Paveiksle poetas taip pat buvo vaizduojamas liuteronų kunigu. *Befchenas* ant sutanos kabėjo liuteronų dvasininkams įprastu būdu, tačiau nežinia

⁵ Bernardas Aleknavičius, *Kristijono Donelaičio portretas*, Klaipėda: Druka, 2010, p. 84–85.

3. Telesforas Kulakauskas. *Kristijonas Donelaitis*. 1936 (iš: [Stasys Matijošaitis] Esmaitis, *Sakalėlis*, d. VIII: *Literatūra ir tautosaka VI-jam pradžios mokyklos skyriui*, Kaunas: Spaudos fondas, 1936, p. 9)

kodėl dailininkas ant kunigo krūtinės pakabino kryžių. Pagal Prūsijos liuteronų bažnyčios nuostatus jį galėjo nešioti tik superintendantas ar vyskupas, o Donelaitis buvo tik kunigas.

1940 m. poeto atvaizdą pabandė sukurti ir skulptorius Vincas Grybas. Išliko tik gipsinis Donelaičio biusto eskizas, kuris daug kuo buvo panašus į tą nežinomo „piešimo mokytojo“ nutaptą portretą. Poetas buvo pavaizduotas aukšta kakta, kairėn pasvirusiais į viršų sušukuotais plaukais ir netaisyklingai kabančiu *befchenu*⁶.

Visuose tarpukaryje sukurtuose poeto portretuose Donelaitis buvo vaizduojamas kunigu. Šis kunigo įvaizdis, dėl valdžios skleidžiamos antireliginės politikos, poeto ikonografijoje beveik išnyko sovietmečiu. Tuomet Tolminkiemio kunigas tapo „pasauliečiu“ ir toks jo įvaizdis ilgainiui įsitvirtino ikonografijoje ir išliko iki šių dienų. Taip poetą

⁶ Žr. Bernardas Aleknavičius, *Donelaitis ir mes*, Vilnius: Mintis, 1989, p. 164–165.

25 ct.

SROVĖ

DVISAVAITINIS LAIKRAŠTIS

Nr. 6 Kaunas, 1932 m. balandžio mėn. 9 d. I metal.

Duonelaičio „Metų“ Poemos Istorija.

BALTYNŲ SUITILPININKAI.
 B. — Škema V. — Yurk
 ricki pap. — pasąpa T. — Teta
 seri E. D. — Die Dievas ir
 Duonelaičio. D. — T. — Daa
 tie ir Tolokomskis R. G. — E
 dmois geršimo G. — D. — Žuo
 tvedoamerikieškos Guburist
 dos nepavardintas Dievas Chri
 stas Duonelai. Dr. F. Tetany M.
 — Pamenas L. D. — Lilevite
 Duchovnos. Šch. — Sakninkai S.
 — R. — Žiemis rėpėjai M. B. —
 Mykolas Butkėlis. D. — D. — R.
 Duonelaičio gyvenimas ir rašai
 Vai — Varnas A. — D. — Aama
 kung žuo eršos Gerasi V. — D.
 Varnas darbai P. — L. — Prava
 cis lakšpėnas A. A. — Alksnė
 Alksnė D. — S. — apsušis
 škas nei dės Nalomsalėlis Li
 tinas Duonelai I nor Semas
 Iega.

liter. stud. Gedulis.
 Ištatijos motinos trūks Kristijonas ga
 vo mokslu, noru jė namie gan vargšai
 gyven. Kur ir kaip jauną Kristijon
 makiu, trūksa Egn. — Rataz miki, kad
 medisa, ar jė rankė larūtas ar Tiltis
 mokykla (R. V. V. VIII pap. 7). Luce
 si sakn, kad Kristijonas laktė Kapi
 tūnische Katedraliule Karaliauoge
 ir, maiti, ten buvusias „Paupėriai“
 (priglaudas namas?) gyvena, iki kol
 pradėję universitete teologij studijuoti.
 (I. S. — D. 50 pap.).

rašaušiaus valdijos pakviestas į Tol
 minkėmi kunigaiti. Čia visa savo am
 gū, 37 m. pakaimog. Mirė 1780 m.

Kristijonas Duonelaitis.

Cia noriu pakalbėti apie kun. Duonelai
 čiaus literatūrinę meilę lietuvių. Rašo „Me
 tų“ pavadinata, turėdamas galvoj
 ū istoriją. O jėk istorijū uždavinyr y
 sunki ir apyrai. Kalkamioje daktė
 gyvenimo įvykius, juos sudėrinat taip,
 kad ji jė gausi savo besiojtas raišas.
 Iš kurio pasiskėtę ių įvykių rilmos prie
 taitis. Dėl ių istorijū raišai reikiu. Ištai
 ir patūs istorijū veiksmas, ių sąstykū
 oduvas. Už ių čia bus trumpas bruo
 žas pailietas pats autorius, ištai k
 kias pėrgyveno poema „Metų“ pirmas
 nus savo gyvenimo pradėjis iki šio
 laiko, ir pagaliau „Metų“ reikiatū m
 ū kultūrei ir mūšy tautinei ir bendr
 pasaulinei literatūrai.

Talio ių yra gava gerą pagūdiniū
 išlavintū, kas aiškiai matyti i jė ger
 šraiki, lotynų, habrajų, prancūzų, ietu
 ir vokiečių kalbė žinuosim (R. V. V.
 VIII pap.). Nus 1732—1733 m. Duonelai
 čio studijoms teologij Karaliauoge mi
 versitete. Universitete bebūdamas gan
 vargšai gyven. Kad nei kartą mu ba
 dū apyrai. Dėlio raišai ir motyvas, kad
 Duonelaičius karaliai ušlota varginguo
 sių baudžiaininkū lietuviaininkū
 1740 m. Duonelaitis jau yra rektoriumi
 kankėris Stalupėnuose (Mantoris pas
 evangelikus reikiu savo rilmos moky
 tojų, karis prie bažnyčios parapijose
 mokytojus, šventadėmius bažnyčios
 vargonas griešis, o kada kunigū nera,
 tai jė ir pamaldas atliks ir pasakėd
 ir parklitai). 1743 m. spalni 25 d. Ka
 —) Kai dėl paties Duonelaičio vardo, tai
 Nalomsalėnis man, kad ištai „Duonelaitis“ je
 man iš lietuvi šėdės „Doner“ — darsi, bet
 pildinai, kad i jė šėdės „Doner“. Tūl
 Duonelaičio šaltiniai. Anas ištai tai bu
 vo mada. Pavėrdėti. Matydas raišai Man
 tūnis. O Tetany man, kad netis bažnyčios,
 ar Duonelaičius nera bus ištovais, ar š
 kio raišos. Ištai „Duonelaitis“ pomenas neti i
 dūks vėra. Eka galimas daktas, kad i j
 pūktūsi ir ištovais ušlėvats. Taip paver
 tūsi ir katas pomena i lietuviaininkū p
 omis. (I. S. — D. 50 pap.)

vasario mėn. 18 d.
 Duonelaitis nebavo kunigas amati
 nikūsis už pūktūsi, jė buvo tikras, anai
 prias, „dūtiū rėpėjūnis, ganytojas“
 Jū buvo karitas evangelikas. Jam tū
 bejimo dalykas labai nepat. Tai aiškiai
 matyti i jė paties pasakymū: „Mano
 laikas ištai bėdovais“ buvo, kad i j
 pamohaiminkai (kunigai) be gėdos pa
 gū raišos, vėgion pūktūsi ir kiltėv šėd
 Paskyrikėdė tai, būnėjėti Mano laik
 kaiti atiradū juo tokiu gūmiū, kuri išt
 tai vėra, o ar ašis raiš“. (I. D. — J.
 303 pap.).

dėios pasatėjėti pėnai, iš kito pas
 smėkė lietuviaininkū vis daugias atir
 dantėj kraite vokiečiai, šaltūbėjėdė
 prancūzai ir ištovai. Ištovai
 Tūks pomenėmas lietuviaininkū mūrij
 kaip Priūg karalius Fridrichas Vilis
 I kad pasakė: „Jūs daugias atis i kra
 tū vokiečių, juo gerus bus“ (I. S. — D.
 43 pap.). — šio gūliū Duonelaitis pa
 kėdė.

Tai gi pirmis mūjis yra Duonelai
 čias karitas kunigas evangelikas, nespa
 das nieko svetliks ir dėl savo „vi
 ros“ nesikičias su iškias pasaulini
 etikietis, bet karis pats ir kiltėv
 lietuvių patriotas. Prieš valdīs, kas
 mūšias lietuviaininkū, jė nedėdė i j
 akkyti; bet jė nepali netisėti sav
 uširūmionū prieš visą bėlga ištovais
 ir lietuviaininkū išvėduojūsis ko
 loniatas; bet karis pykėdamas ir an
 lietuviaininkū, kad jė pauduks kol
 nivėduojūsimas, ištai kaip sako pe
 savo Sema:

—Su savo mokėlais vėlėiškai sūdėdūsis
 visa Vogt, klastot, išplėti ir su gėlvis pas
 avyti.
 Sėmėntas pramanyt, kėkėkai bet Diev
 pėnėkūsi

— Ir, kas dar daugias jū pramonyt ger
 manyt.
 — Mes lietuviaininkai, pirm to nepali
 dami svietė,
 Dugomion vis, kad tikt švėitėris ir Fran
 cūzais su svėitėimis savo mokėlais
 mūšias epizodūsi
 Ir kad vokiečiai tikt vogt ir kėktė or
 sigėdė.
 O ištai, taip lietuviaininkū taip jū su
 duoda,
 Kad lietuviaininkū tūks smirdas tūks be
 dieviū
 Lietuvai ir lietuviaininkū musa gėdū
 padarė.
 (N. R. — G. 873—876, 878—884).
 (Iš daugias).

4. Kristijono Donelaičio portretas laikraštyje *Srovė* (1932, Nr. 6, p. 2)

1955 ir 1956 m. pavaizdavo Petras Rimša ir Vytautas Jurkūnas. Artėjant jubiliejiniam 250-iesiems metams, Donelaičio portretų skaičius gerokai išaugo. Vien 1963 m. savo kūrinius pristatė Antanas Aleksandravičius, Konstantinas Bogdanas, Vytautas Kalinauskas, Vytautas Valius, Bronius Vyšniauskas, o 1964 m. pasirodė Gedimino Jokūbonio, Stasio Užinsko, Eriko Varno darbai.

Visi šie portretai buvo jų autorių vaizduotės vaisius, tuo tarpu Rimantas ir Pocius spėjo, kad jų publikuotas „piešimo mokytojo“ nupieštas portretas galėjo būti autentiškas. Be to, tai buvo pirmasis apskritai kada nors nutapytas poeto atvaizdas.

Rimantas neatkleidė, kokiomis aplinkybėmis į jo rankas pateko mišlingasis portretas. Jis pranešė tik publikacijos datą, tvirtindamas, kad poeto atvaizdas buvo publikuotas 1932 m. Kaune.

5. Kun. Vilhelmas Burkevičius (Darius Petkūno archyvas)

Pocius plačiau informavo apie portreto pasirodymo aplinkybes pranešdamas, kad poeto atvaizdą pirmą kartą publikavo prieškario Lietuvos liuteronų laikraštis *Srovė* ir kad šia informacija su juo pasidalino „kaunietis Vilius Burkevičius“. Dėl suprantamų priežasčių Pocius nutylėjo, kad tas „kaunietis“ buvo liuteronų bažnyčios kunigas ir konsistorijos pirmininkas. Autorius taip pat paminėjo, kad Vilhelmas Burkevičius prieš pirmąjį karą Rytprūsiose ir Klaipėdos krašte yra matęs „meniškai ornamentuotų dėžučių su Donelaičio portretu“ ir prašė atsiliepti jas mačiusį skaitytoją.

BAŽNYČIOS INDĒLIS MININT DONELAIČIO 250-ĄSIAS GIMIMO METINES

Pocius straipsnis liudijo, kad šiose diskusijose neakivaizdžiai dalyvavo Lietuvos Liuteronų Bažnyčia. Papildomą informaciją apie šių publikacijų aplinkybes ir poeto portretą atskleidžia Bažnyčios archyvai.

Liuteronų Bažnyčia jos kunigo 250-ąjį gimimo jubiliejų pasitiko slo-gia nuotaika. Jai tai buvo išbandymų metas. 1957 m. Chruščiovo pradėtos antireliginės reformos skaudžiai palietė jos gyvenimą. Kunigai Jurgis Sprogys ir Jurgis Gavėnis buvo nuteisti už jaunimo katekizaciją. Iš Vorkutos grįžusiam Gavėniui tai jau buvo antrasis teismo procesas. Prieš kelis metus sovietų valdžios sprendimu buvo „išregistruotos“ legaliai veikusios Nidos, Pašyšių, Vyžių parapijos ir konfiskuotos jų bažnyčios. Ypač neigiamą poveikį Bažnyčiai turėjo 1958–1961 m. repatriacija, kai ji neteko daugiau nei 5000 narių. Religijų reikalų įgaliotinis Justas Ruginis netgi siekė uždaryti Bažnyčios konsistoriją, manydamas, kad jis sėkmingai administruos Bažnyčią iš jo ateistinės įstaigos Vilniuje⁷.

Nuo valstybės atskirta Bažnyčia neturėjo galimybių prisidėti prie respublikinių poeto minėjimo renginių, nei spaudoje išsakyti jai šia proga aktualių minčių. Net vienintelio jos pačios rengiamo metinio kalendoriaus leidyba įgaliotinio sprendimu buvo sustabdyta 1961 m. Be to, sovietiniai įstatymai draudė Bažnyčiai organizuoti kokius nors renginius už šventoriaus ribų. Neturėdama jokių alternatyvų, konsistorija nusprendė paminėti Donelaičio jubiliejų naujametinėse 1964 m. pamaldose Skirsnemunės bažnyčioje. Patriotiškumo nestokojantis Šilutės kunigas Mikas Preikšaitis savo ruožtu ragino Donelaičio jubiliejinius metus „pradėti švęsti didesnėje bažnyčioje buvusioje Prūsų Lietuvoje, iš kur sukaktuvininkas kilęs, ir visą savo gyvenimą dirbęs, kad ir Šilutės bažnyčioje“⁸. Konsistorija nekeitė savo nuomonės. 1964 m. sausio 4 d. po pamaldų įvykusiame posėdyje kunigų buvo paprašyta pateikti siūlymus, kaip Bažnyčia galėtų geriau įsijungti į poeto jubiliejaus minėjimą. Balandžio 6 d. konsistorija pasiūlė visiems dvasininkams „paminėti Donelaitį savo pamoksluose kaip evangelikų liuteronų kunigą, cituojant jo poemos „Metai“ atatinamas ištraukas“⁹. 1964 m. bažnytinio gyvenimo

⁷ *Lietuvos centrinis valstybės archyvas*, f. R-181, ap. 3, b. 56, l. 19–23.

⁸ Miko Preikšaičio laiškas Jonui Kalvanui, 1964-12-04; Jono Kalvano laiškas Vilhelmui Burkevičiui, 1964-12-06, in: *Jono Kalvano archyvas*, (toliau – *JKA*), b. „1963“, puslapiai nenumeruoti.

⁹ 1964 m. sausio 4 d. ir balandžio 6 d. protokolai, in: LTSR evangelikų-liuteronų bažnyčios visuotinio sinodo (1955.V.22) išrinktosios konsistorijos protokolų knyga, in: *Konsistorijos archyvas*, p. 65–66.

apžvalgoje konsistorijos pirmininkas Burkevičius prisiminė, kad „šis lietuvių literatūros klasikas buvo bažnyčioje, kaip dvasininkas, atitinkamai paminėtas“¹⁰.

Dvasininkai, savo nuožiūra, ėmėsi dvejopos iniciatyvos. 1963 m. gruodžio 6 d. Tauragės kun. Jonas Kalvanas informavo Burkevičių apie kunigų Miko Preikšaičio, Jurgio Gavėnio ir Jono Armonaičio išsiųstą raštą LTSR Aukščiausiosios Tarybos prezidiumui, kuriame jie prašė minint Donelaitį „nevertoti svetimų primesto „pastoriaus“ etiketės“¹¹. Šį gruodžio 4 d. raštą jie išsiuntė LTSR AT Prezidiumo pirmininkui Justui Paleckiui, LTSR Mokslų akademijos Lietuvių kalbos ir literatūros institutui ir Valstybinės grožinės literatūros leidyklai. Kunigai prašė Paleckio „paveikti savo galia tam tikras mokslo įstaigas, kad svetimas ir užgaulingas, o be to ir visai liaudies nevertojamas žodis „pastorius“ būtų pakeistas žodžiu kunigas“. Dvasininkai prisiminė, kad prieškario Lietuvoje šį žodį vartojo tik „fanatikai“, norėdami parodyti, kad liuteronai „negali būti tikri lietuviai“ ir apgailėstavo, kad akademiniuose leidiniuose vis labiau ėmė įsigalėti šis terminas. Kaip pavyzdį jie pateikė Leono Gineičio 1954 m. monografiją *Kristijono Donelaičio „Metai“*, kurioje „kunigas Duonelaitis tevardinamas vien „pastoriumi“, niekur kunigu, o tuo tarpu pats kunigas Duonelaitis savo „Metuose“ tevartoja tiktai kunigas“¹². Dvasininkai reiškė susirūpinimą dėl akivaizdžių intencijų 250-ojo gimimo jubiliejaus proga šį terminą „paskleisti“ knygose, monografijose, spaudoje ir per radiją. Jie nedviprasmiškai teigė, kad vadinti Donelaitį „pastoriumi“ būtų tolygu kunigus Maironį ir Vaižgantą vadinti „*ksiondzius* Maironis, *ksiondzius* Vaižgantas“. Įprastai į Bažnyčios raštus tokios įstaigos nekreipdavo dėmesio ir neatsakydavo.

Konsistorijos pirmininkas Burkevičius savo ruožtu nusprendė su pažindinti visuomenę su pirmuoju Donelaičio portretu, kurį Kristupo Gudaičio straipsnyje „Duonelaičio „Metų“ poemos istorija“ 1932 m.

¹⁰ LTSR evangelikų-liuteronių bažnytinio gyvenimo 1964 m. trumpa apžvalga, in: Baž. gyvenimo apžvalgos 1939–, in: *JKA*, puslapiai nenumeruoti.

¹¹ Miko Preikšaičio, Jurgio Gavėnio, Jono Armonaičio laiškas LTSR AT Prezidiumo pirmininkui Justui Paleckiui, 1963-12-04, in: *Žemaičių Naumiesčio parapijos archyvas*, (toliau – *ŽNPA*), b. „Archyviniai“, puslapiai nenumeruoti.

¹² *Ibid.*

6. Dr. Kristupas Gudaitis (Viliaus Kavaliausko archyvas)

balandžio 9 d. publikavo liuteronų patriotinės organizacijos Pagalba leidžiamas dvisavaitinis laikraštis *Srovė*¹³. Burkevičius gerai pažinojo tuo metu Čikagoje gyvenusį prieškarį Lietuvos liuteronų konsistorijos prezidentą Gudaitį, todėl asmeniškai jo pasiteiravo daugiau informacijos apie portreto autentiškumą, publikavimo aplinkybes ir autorystę.

Gudaitis 1964 m. sausio 14 d. laiške Burkevičiui papasakojo kaip šis portretas buvo publikuotas *Srovėje*:

Kai mano žmona Else Gintautaitė-Gudaitienė buvo *Srovės* atsakomasis redaktorius, tai tuomet *Srovės* redakcija ir buvo mūsų bute. Mes tuomet gyvenome Donelaičio ir Mickevičiaus gatvių kampas, Raupio name.

1932 metais vieną vasaros dieną į *Srovės* redakciją atėjo mums iki tol nepažįstamas asmuo, kiek dar atsimenu tarp 40–50 metų amžiaus ir atnešęs įteikė Donelaičio fotografiją. Tai buvo jo paties piešto Donelaičio paveikslo fotografija. Jis tuomet pasakė savo pavardę ir iš kur jis yra, kiek galiu prisiminti iš Pietų Lietuvos, rodos nuo Kudirkos Naumiesčio ar Vištyčio. Turėjome užsirašę jo pavardę, bet karo metu, kaip daug kas žuvo, dingo ir to asmens adresas ir Donelaičio paveikslo fotografija.

¹³ Kristupas Gudaitis, „Duonelaičio „Metų“ poemos istorija“, in: *Srovė*, Kaunas, 1932-04-09, Nr. 6, p. 2.

Tuomet tas asmuo pareiškė, kad duodąs tą Donelaičio paveikslą *Srovei* su teise išspausdinti ir nereikalavo, kad jo pavardė būtų po Donelaičio paveikslėlio padėta. Dėl to paveikslo autoriaus pavardė tuomet (gaila!) nebuvo paminėta. Dabar jo pavardės nebepamenu. Tačiau tikrai atsime-name, kad jis pasakojo, jog asmeniškai buvojęs šio šimtmečio pradžioje, rodos, trumpai prieš I Pasaulinį karą, Tolminkiemyje ir rinkęs žinių iš vietinių senų žmonių, kurie dar iš savo tėvų ar senelių pasakojimo žinojo, kaip išrodė Donelaitis. Jis pasakojo, kad žmonės jam pasakoję, jog Donelaitis buvęs vidutinio ūgio ir ne per stiprio sudėjimo, stiprio žvilgsnio, aukšta kakta, skusta barzda, bet su „bakenbardais“ ir iškalbus kalbėtojas-pasakotojas. Tas asmuo tą paveikslą (jis buvo piešimo menininkas) nupiešė sulig tais žmonių pasakojimais ir tiems žmonėms rodęs tą pieštą paveikslą. Senieji žmonės patvirtinę, kad toks panašus buvęs Donelaitis.¹⁴

Gudaitis prisiminė, kad ši iliustracija iš tiesų pravertė, nes artimiausiam *Srovės* numeryje jis ketino publikuoti savo straipsnį, kurį, paskatintas ir vadovaujamas Mykolo Biržiškos, jis perskaitė 1923 m. Lietuvos universiteto Humanitarinio fakulteto literatūros seminare¹⁵.

PORTRETO AUTORYSTĖS NUSTATYMAS

Minėtų 1964 m. straipsnių autoriai kreipėsi į skaitytojus prašydami ką nors žinančius apie portretą nupiešusį dailininką ar atvaizdo sukūrimo aplinkybes pranešti redakcijai. 1965 ir 1966 m. į jų kvietimą niekas neatsiliepė. Kažkodėl nebuvo išsakyta net abejonių dėl šio portreto autentiškumo. Juk portretas buvo nutapytas ne XVIII a., o prieš 1914 m., t. y. praėjus trims kartoms nuo kunigo mirties. Abejonių turėjo kelti ir poeto išvaizdos žodinės tradicijos egzistavimas, nes XIX a. pabaigoje šis

¹⁴ Kristupo Gudaičio laiškas Vilhelmui Burkevičiui, 1964-01-14, in: *ŽNPA*, b. „Archyviniai“.

¹⁵ Kristupo Gudaičio laiškas Vilhelmui Burkevičiui, 1964-04-29, in: Konsistorijos raštai (laiškai) 1966–1967, in: *JKA*.

7. Petras Kalpokas. *Autošaržas*. 1931 (iš: Leonas Gudaitis, „Veltynės dėl Donelaičio portreto“, in: *Nemunas*, Kaunas, 1996, Nr. 12, p. 21)

kažkada lietuviškai kalbėjęs Prūsijos regionas buvo beveik germanizuotas. 1890 m. Įsruties apskrityje lietuvininkais save laikė tik 0,8 % gyventojų, o Lietuvos pasienyje esančioje Stalupėnų apskrityje – 1,6 %¹⁶. Tam „piešimo mokytojui“ pavyko rasti ne tik pakankamai sąmoningų lietuvių, bet ir tokių, kurie iš „tėvų pasakojimų“ prisiminė kaip atrodė šis lietuviybę aukštines kaimo parapijos kunigas, kurį net dar jam esant gyvam už parapijos ribų turbūt mažai kas pažinojo.

Portreto autorystę nustatyti pavyko konsistorijos prezidento Kristupo Gudaičio bendrapavardžiui žurnalistui ir redaktoriui Leonui Gudaičiui. Vartydamas *Valstiečių laikraščio* 1932 m. kovo mėnesio priedą *Mūsų rytojūs* jis netikėtai aptiko tą patį *Srovėje* publikuotą Donelaičio atvaizdą. Leonas Gudaitis netruko išsiaiškinti, kad šio leidinio dailininkas buvo Petras Kalpokas, kuris, kaip teigė Gudaitis, „savo laikraštinius piešinius, dažniausiai darytus paskubomis, menkai vertino, todėl ir nemėgdavo pasirašinėti“¹⁷. Vis dėlto 1932 m. sausio mėn. atspausdintame

¹⁶ Albertas Juška, *Mažosios Lietuvos bažnyčia*, Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 1997, p. 17.

¹⁷ Leonas Gudaitis, „Veltynės dėl Donelaičio portreto“, in: *Nemunas*, Kaunas, 1996, Nr. 12, p. 20.

Juozo Adomaičio-Šerno portrete dailininkas įrašė savo inicialus. Jame, kaip ir Donelaičio portrete, mirgėjo tie patys „kalpokiški“ štrichai.

Susitikęs su *Mūsų rytojais* redakcinės kolegijos nariu Ksaveru Urbonavičiumi, Leonas Gudaitis sužinojo portreto pasirodymo aplinkybes. Daugumą portretinių piešinių Kalpokas kūrė pagal nuotraukas, tačiau Donelaičio nuotraukos nebuvo, todėl net likus keliems mėnesiams iki leidinio publikacijos straipsnis apie Tolminkiemio poetą dar buvo neiilustruotas. Išeitį pasiūlė eiliuotos humoristikos kūrėjas Kazys Binkis: „Nupaišyk, brolau, žemaičio veidą, uždėk pastoriaus kalnierių – ir bus Donelaitis“¹⁸.

Donelaičio „portretas“ iš karto sukėlė susidomėjimą Kauno akademiniuose sluoksniuose. Tarp leidinio redakciją aplankiusių mokslininkų buvo istorikas Ignas Jonynas ir to meto donelaitistikos ekspertas Mykolas Biržiška. Jie norėjo sužinoti, kokiais šaltiniais remiantis buvo nupieštas XVIII a. gyvenusio Tolminkiemio kunigo atvaizdas. Išgirde kaip šis atvaizdas buvo nutapytas, jie tik gūžtelėjo pečiais, nusijuokė ir išėjo¹⁹.

BAIGIAMOSIOS PASTABOS

Tokia yra to „autentiško“, „pagal Tolminkiemio senų žmonių pasakojimus“ nutapyto Kristijono Donelaičio portreto istorija. Portreto prireikė ir jį mielai parūpino ne iš „pietų Lietuvos kilęs piešimo mokytojas“, o rokiškėnas Petras Kalpokas, su jam ir Kaziui Binkiui būdingu humoro atspalviu. Žinant kūrinio sukūrimo aplinkybes, būtų galima paklausti, ar Kalpoko darbą vertėtų vadinti poeto portretu, ar paprasčiausia satyrine, geranoriška parodija.

Bet kuriuo atveju Kalpoko darbo vertė slypi tame, kad jo kūrinys buvo pirmasis išlikęs bandymas pavaizduoti Donelaitį. Ar galėjo tas

¹⁸ *Ibid.*

¹⁹ Leonas Gudaitis, „Portreto autorius Petras Kalpokas“, in: *Švyturys*, Vilnius, 1967, Nr. 11, p. 10; Leonas Gudaitis, „Veltynės dėl Donelaičio portreto“, p. 18–21.

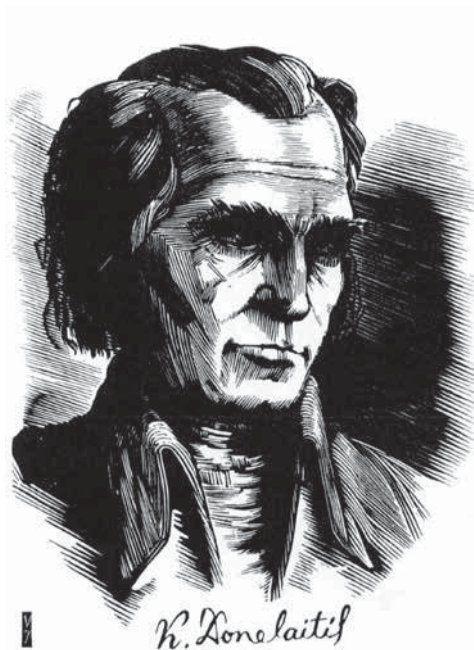
„žemaičio veido“ Donelaitis įtakoti poeto portreto ikonografiją? Į šį klausimą tegu atsako ikonografijos ekspertai, tačiau net šios srities mėgėjai gali išvelgti kai kurių panašumų tarp Kalpoko ir vėlesnių autorių darbų. Jis pirmasis pavaizdavo poetą į viršų sušukuotais plaukais, aukšta kakta ir gal kiek didoka nosimi, kurią Leonas Gudaitis įvardijo „per skubėjimą deformuota“²⁰.

Yra pakankamas pagrindas manyti, kad vėlesnių poeto portretų kūrėjai galėjo būti susipažinę su šiuo pirmuoju bandymu, nes prieškaryje Kalpoko nupieštas portretas nebuvo labai retas. Vien *Mūsų rytojus* tuo metu buvo spausdinamas 100 000 egzempliorių tiražu. Portretas buvo perkeltas ir ant mokyklinių sąsiuvinų viršelių, o dailininko Vytauto Prano Bičiūno pastangomis perspausdintas IV klasės pradžios vadovėlyje *Spindulėlis*²¹. Tai liudija, kad šį Donelaičio portretą žinojo ne tik liuteronų bendruomenė, bet ir plačioji Lietuvos visuomenė.

²⁰ Leonas Gudaitis, „Veltynės dėl Donelaičio portreto“, p. 21.

²¹ *Ibid.*, p. 20–21.

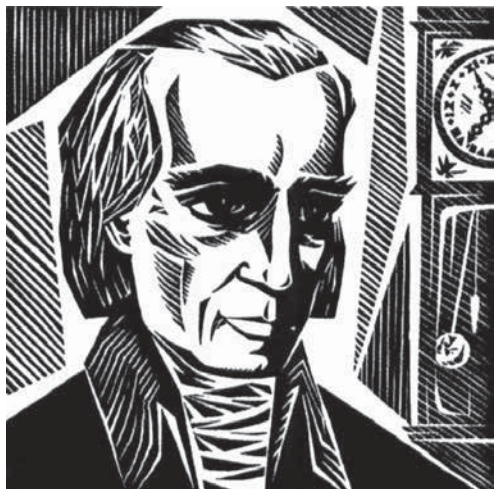
ANKSTYVAJAME SOVIETMETYJE SUKURTI LABIAUSIAI
PAPLITĘ KRISTIJONO DONELAIČIO PORTRETAI

8. Vytautas Jurkūnas. *Kristijonas Donelaitis*.
1956 (iš: *Kristijonas Donelaitis, Metai*,
Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros
leidykla, 1956, p. 4)

9. Erikas Varnas. *Kristijonas Donelaitis
tarp būrų*. 1963 (iš: *Literatūra ir menas*,
Vilnius, 1963-12-28)

10. Vytautas Kalinauskas. *Kristijonas Donelaitis*. 1963 (iš: Kristijonas Donelaitis, *Jau saulelė vėl...*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1963, p. 2)

12. Erikas Varnas. *Kristijonas Donelaitis*. 1964 (iš: Bernardas Aleknavičius, *Kristijono Donelaičio portretas*, Klaipėda: Druka, 2010, p. 89)

11. Vytautas Valius. *Kristijonas Donelaitis*. 1963 (iš: *Literatūra ir menas*, Vilnius, 1964-01-04)

DISCUSSIONS ABOUT KRISTIJONAS DONELAITIS'S
 PORTRAIT IN THE PRESS INITIATED BY
 THE LITHUANIAN LUTHERAN CHURCH IN 1964

Summary

In 1964, on the occasion of the 250th anniversary of the birth of Kristijonas Donelaitis, Lithuanian Lutheran pastors were determined to take steps to ensure that they would have their proper say in its commemoration. Mikas Preikšaitis, Jurgis Gavėnis, and Jonas Armonaitis addressed Soviet Lithuanian institutions insisting that Donelaitis should no longer be referred to as a “Pastorius,” since this term was never used by the Lutheran Church in the Lithuanian language and had derogatory connotations. Instead, a more proper term “Kunigas” should be used. They received no response.

Another step was taken by Consistory Chairman Vilhelmas Burkevičius who provided journalists with information about the first known portrait of Donelaitis and the story of its creation. He reported that the portrait first appeared in the pages of the Lutheran patriotic newspaper *Srovė* in 1932. It was created by an unknown artist who was said to have drawn it according to the memories of senior residents of Tolminkiemis. The portrait was republished in the Soviet Lithuanian magazines, *Švyturys* and *Literatūra ir menas*, along with information provided by Kristupas Gudaitis who told this story to Burkevičius. It was not until 1967, when publisher Leonas Gudaitis found a copy of the portrait in a publication that predated its appearance in *Srovė*, that the true story of the origin of the portrait came to light. Gudaitis discovered that the artist was Petras Kalpokas. Ksaveras Urbonavičius, a member of the editorial board of the now defunct journal, *Mūsų rytojus*, revealed the true story of its origin. He recalled that the article on Donelaitis was ready for print, but there was no picture to accompany it. Kazys Binkis, a well-known author of humorous verse, suggested to Kalpokas that he simply take a picture of the face of a typical Samogitian man and add a *talar* and *beffchen*, such as were worn by Lutheran priests, and this would be his Donelaitis.

In the opinion of the author of the paper, the majority of popular drawings and pictures of Donelaitis created since that time have been influenced to a greater or lesser extent by this “Samogitian” Donelaitis by Petras Kalpokas.